

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.3.03
УДК 346.93:341.636

Біда К. М.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільного, трудового та
економічного права Академії праці,
соціальних відносин і туризму

МІЖНАРОДНИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ АРБІТРАЖ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ЮРИСДИКЦІЇ ТА ВИЗНАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ АВТОНОМІЇ АРБІТРАЖНИХ СУДІВ

Стаття комплексно аналізує юрисдикційні виклики міжнародного комерційного арбітражу в Україні в умовах євроінтеграції та воєнного стану. На підставі доктринального, порівняльно-правового та кейс-аналізу і даних інституційних звітів ICAC розкрито ключові проблеми: розмитість меж між державною та арбітражною юрисдикцією; звужувальне тлумачення арбітражної угоди й публічного порядку під час визнання й виконання рішень; непослідовне застосування доктрини Kompetenz-Kompetenz. Встановлено, що, попри функціональну стійкість інституцій (Міжнародного комерційного арбітражу), надмірний судовий контроль підриває інституційну автономію арбітражу та передбачуваність для інвесторів.

Обґрунтовано пропозиції з удосконалення законодавства й практики: нормативно закріпити пріоритет арбітражу у вирішенні питань власної компетенції та відтермінувати судовий перегляд дійсності арбітражної угоди до рішення по суті; розширити арбітрабельність (зокрема на спори щодо цифрових активів); кодифікувати правила міжнародного й внутрішнього арбітражу в єдиний акт; поглибити цифровізацію процедур і підсилити кадрову експертизу інституцій.

Зроблено висновок, що синхронізація з Нью-Йоркською конвенцією 1958 року та Типовим законом ЮНСІТРАЛ, разом із зваженим судовим контролем, є передумовою реальної інституційної автономії арбітражних судів і підвищення довіри до арбітражу в Україні.

Ключові слова: міжнародний комерційний арбітраж; юрисдикція; арбітрабельність; інституційна автономія; арбітражна угода; доктрина Kompetenz-Kompetenz; Нью-Йоркська конвенція 1958 року; Типовий закон ЮНСІТРАЛ; ICAC при ТПП України; визнання та виконання арбітражних рішень; воєнний стан; євроінтеграція.

Постановка проблеми. У контексті глобалізації та інтенсифікації міжнародної торгівлі роль міжнародного комерційного арбітражу як

альтернативного способу вирішення транскордонних спорів невинно зростає. Україна, що послідовно інтегрується до правового простору Європейського Союзу та гармонізує національне законодавство зі світовими стандартами, має забезпечити ефективне функціонування арбітражних механізмів – насамперед через юрисдикційну визначеність і визнання інституційної автономії арбітражних інституцій.

На практиці система міжнародного комерційного арбітражу в Україні стикається з низкою багатовимірних викликів. По-перше, лишається нечіткою межа між компетенцією державних судів і арбітражів (особливо у справах із публічним інтересом, банкрутством, участю державних підприємств). По-друге, у правозастосуванні трапляються труднощі із реалізацією автономії арбітражної угоди, коли національні суди надмірно втручаються у провадження або фактично ставлять під сумнів повноваження арбітражу розглядати спір.

Умови воєнного стану та масштабної трансформації судової системи підсилюють ризики використання арбітражу як інструмента обходу державної юрисдикції чи просування сумнівних комерційних інтересів. Це породжує сумніви в легітимності окремих арбітражних інституцій і знижує довіру до рішень, ухвалених поза державною юрисдикцією.

Особливо гостро постає питання визнання та виконання арбітражних рішень, у тому числі іноземних. Хоча Україна є учасницею Нью-Йоркської конвенції 1958 року, національні суди інколи демонструють надмірно формальний або звужувальний підхід до перевірки

дійсності арбітражної угоди, складу трибуналу чи відповідності публічному порядку. У підсумку формально легітимні й виважені рішення можуть залишатися без виконання, що підриває сутність арбітражу як ефективного механізму вирішення спорів.

У процесі зближення з європейськими стандартами – зокрема в частині цифровізації правосуддя, оновлення процесуальних кодексів і реформування судової системи – Україна має виробити цілісну й стабільну політику в сфері міжнародного комерційного арбітражу, поєднавши захист юрисдикційного суверенітету з підтримкою інституційної автономії арбітражів і збалансованим судовим контролем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська та міжнародна доктрина приділяють значну увагу питанням арбітрабельності, автономії арбітражної угоди та межах судового контролю. Зокрема, дослідження арбітрабельності й природи комерційного арбітражу подає К. Спиридонова; співвідношення компетенції арбітражу та державних судів її семантичні рівні аналізує Г. Цірат; системний підхід до визначення компетенції як обсягу правомочностей інституції пропонує Ю. Притика; нормативно-інституційні засади юрисдикції висвітлює О. Волощук. Поряд із доктриною важливими є офіційні звіти та статистика Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України.

Постановка завдання. Метою дослідження є всебічно проаналізувати актуальні проблеми юрисдикції міжнародного комерційного арбітражу в Україні та визначити умови,

за яких забезпечується визнання й реалізація інституційної автономії арбітражних судів у контексті української правової системи з урахуванням міжнародних стандартів арбітражного провадження.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний комерційний арбітраж є однією з найпоширеніших форм альтернативного вирішення спорів у сфері приватноправових відносин із транскордонним елементом. Він відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного, нейтрального й компетентного механізму врегулювання спорів, що виникають між суб'єктами господарювання різних юрисдикцій, зокрема у зв'язку з міжнародною торгівлею, інвестиціями, фінансами, будівництвом, транспортуванням тощо.

Як зазначає К. Спиридонова, міжнародний комерційний арбітраж виступає формою альтернативного вирішення комерційних спорів, які виникають між приватними суб'єктами, та щодо яких сторони мають право укласти арбітражну угоду, передавши їх на розгляд не державному суду, а спеціалізованій арбітражній установі [1, с. 23].

Правову основу становить Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» (надалі – Закон) від 24.02.1994 р. (на базі Типового закону ЮНСІТРАЛ) і міжнародні договори, насамперед Нью-Йоркська конвенція 1958 року про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень. Важливе місце посідають і норми національного процесуального законодавства щодо виконання арбітражних рішень і меж судового втручання [2].

Частина 1 статті 2 Закону вживає термін «комерційний» у широ-

кому значенні – охоплюючи як договірні, так і недоговірні правовідносини торговельної природи (постачання, послуги, дистрибуція, агентування, факторинг, лізинг, інжиніринг, будівництво, консалтинг, ліцензії, інвестиції, фінанси, облігації, банківські та страхові послуги, концесії, тощо, а також перевезення вантажів і пасажирів усіма видами транспорту) [2]. Під «арбітражем» розуміють як ad hoc, так і провадження в постійно діючій інституції – зокрема в Міжнародному комерційному арбітражному суді (ICAC) чи Морській арбітражній комісії при Торгово-промисловій палаті України.

Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України – одна з провідних арбітражних інституцій Центральної та Східної Європи, що працює за міжнародно визнаними стандартами й користується довірою бізнесу більш як із 50 країн щороку. З моменту заснування розглянуто понад 11 000 справ; середньорічно – 300–600 проваджень [3].

Попри повномасштабну агресію РФ та виклики воєнного часу, у 2023 році Міжнародний комерційний арбітражний суд продемонстрував стійкість: прийнято 584 справи (на 56,6% більше, ніж у 2022 р. – 373; майже вдвічі більше, ніж у 2021 р. – 298), причому 93,4% розглянуто в межах шести місяців – що відповідає кращим практикам [4]. До новацій 2024–2028 рр. належать оновлений Рекомендаційний список арбітрів (115 фахівців із 38 країн, понад 60% – іноземні), можливість відбору за спеціалізацією/мовою/громадянством і посилення експертизи в інвестиційних, будівельних та IT-спорах [4]. Це підкреслює інституційну ав-

тономію, функціональну стійкість і адаптивність арбітражу.

Відповідно до статті 1 Закону, сторони можуть передати на розгляд міжнародного комерційного арбітражу спори з договірних та інших цивільно-правових відносин у сфері ЗЕД за наявності іноземного елемента – зокрема, якщо місцезнаходження підприємства однієї зі сторін знаходиться за межами України [2]. Арбітражній юрисдикції також підлягають спори між підприємствами з іноземними інвестиціями, міжнародними об'єднаннями/організаціями, створеними в Україні, – як між собою, так і з іншими суб'єктами українського права; сюди ж належать спори між адміністратором випуску облігацій (в інтересах власників) та емітентом/гарантами за участі підприємств з іноземними інвестиціями [2].

Отже, до арбітражу може передаватися широкий спектр зовнішньоекономічних відносин: купівля-продаж (поставка), роботи/послуги, агентування й посередництво, оренда/лізинг, перевезення, інжиніринг, ліцензування, інвестиції, страхування, кредитно-розрахункові операції, обмін НТ-продукцією тощо.

Окреме місце посідає Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті України – постійно діючий третейський суд із універсальною компетенцією в торговельно-морефлавістстві щодо спорів за участі як іноземних суб'єктів, так і резидентів України.

Морська арбітражна (надалі – МАК) комісія при Торгово-промисловій палаті України розглядає спори, що виникають із договірних та інших цивільно-правових відносин у сфері торговельного мореплавання, незалежно від правового

статусу сторін (українські чи іноземні суб'єкти, або лише українські/лише іноземні). Зокрема, до юрисдикції МАК належать спори щодо: (1) фрахтування суден, морського перевезення вантажів і перевезень у змішаному сполученні «ріка-море»; (2) морського буксирування суден та інших плаваючих засобів; (3) морського страхування та перестрахування; (4) купівлі-продажу, застави й ремонту морських суден та інших плавзасобів; (5) лоцманської й льодової проводки, агентського та іншого обслуговування морських суден, а також суден внутрішнього плавання, якщо відповідні операції пов'язані з плаванням морськими шляхами; (6) використання суден для наукових досліджень, видобутку корисних копалин, гідротехнічних та інших робіт; (7) рятування морських суден або рятування в морських водах суднами внутрішнього плавання; (8) піднімання затонулих у морі суден та іншого майна; (9) зіткнення морських суден, зіткнення морського судна із судном внутрішнього плавання у морських водах, а також завдання шкоди портовим спорудам, засобам навігаційної обстановки та іншим об'єктам; (10) пошкодження рибальських сіток та інших знарядь лову й інше заподіяння шкоди під час здійснення морського рибного промислу [5, с. 139].

Попри організаційну ефективність Міжнародного комерційного арбітражного суду, у національній практиці зберігаються виклики інституційної автономії:

– надмірне втручання державних судів у компетенцію арбітражу (визнання недійсними арбітражних угод, звуження арбітрабельності, формалізм при визнанні/виконанні рішень);

– нечіткі межі взаємодії між державною юрисдикцією та автономією арбітражу, що створює ризик підризу принципу Kompetenz-Kompetenz;

– воєнний контекст, який збільшує навантаження на суди й ускладнює доступ до правосуддя, водночас підвищуючи цінність арбітражу як гнучкого механізму – за умови реального гарантування його незалежності й процесуальних запобіжників проти надмірного судового контролю.

Проблематика можливого розширення компетенції Міжнародного комерційного арбітражного суду як постійно діючої арбітражної інституції в Україні активно дискутується в науковій літературі. Зокрема, К. Спиридонова обґрунтовує доцільність поширення арбітражної юрисдикції на: спори між учасниками та юридичною особою щодо права власності на внесене до статутного капіталу майно, повернення вартості частки в статутному капіталі та оскарження рішень органів управління; питання впливу процедур банкрутства на арбітражні провадження, розпочаті до відкриття такої процедури; спори, що виникають при укладанні, зміні, розірванні й виконанні правочинів із предметом у вигляді нерухомого майна; а також надання сторонам договорів, укладених за результатами публічних закупівель, можливості самостійно визначати міжнародний арбітраж як спосіб вирішення спорів [6, с. 162–165].

Цю позицію варто підтримати, адже вона узгоджується з проєвропейським вектором розвитку національного законодавства та розширює роль несудових механізмів цивільної юстиції, зокрема міжнародного

комерційного арбітражу. Обраний Україною курс на гармонізацію з правом ЄС вимагає від законодавця не лише вивчення провідних європейських тенденцій у сфері арбітражу, а й зваженої оцінки потреби у внесенні відповідних змін до українського законодавства.

Поняття «компетенції» має багатовимірний характер. За Г. Ціратом, у вузькому значенні йдеться про уповноваженість арбітражу вирішити певне процесуальне/матеріально-правове питання в межах уже відкритого спору; у широкому – про право конкретного складу трибуналу, сформованого на підставі арбітражної угоди, здійснювати розгляд спору загалом з огляду на арбітрабельність і волю сторін [7, с. 179–180]. О. Волощук визначає компетенцію як сукупність повноважень, закріплених у міжнародних актах і національному праві, що дозволяють арбітражу розглядати спори ЗЕД за наявності дійсної арбітражної угоди [8, с. 118]. Ю. Притика пропонує розуміти компетенцію як обсяг правомочностей інституції (права й обов'язки) щодо спорів, переданих на її вирішення за волевиявленням сторін [9, с. 37].

Інакше кажучи, компетенція міжнародного комерційного арбітражу – це сукупність його повноважень як на вирішення спору по суті, так і на процесуальне ведення провадження, що гарантує дотримання справедливої процедури. Водночас окреслення змісту цієї компетенції та порядку встановлення чи спростування її наявності має суттєве теоретичне й практичне значення.

Ключовим елементом є доктрина Kompetenz-Kompetenz (ст. 16 Типового закону ЮНСІТРАЛ; підхід

Нью-Йоркської конвенції), за якою саме арбітражний суд першим вирішує питання власної юрисдикції, включно з дійсністю/чинністю/ефективністю арбітражної угоди. Український законодавець відобразив цей принцип у ч. 1 ст. 16 Закону «Про міжнародний комерційний арбітраж»: трибунал уповноважений вирішувати заперечення щодо своєї компетенції, а арбітражна угода презюмується автономною від основного договору, що унеможливорює її автоматичне «падіння» разом із недійсністю основного зобов'язання [2].

Водночас у практиці національних судів трапляються випадки фактичного нівелювання Kompetenz-Kompetenz – коли суди першими оцінюють дійсність арбітражної угоди до розгляду цього питання самим трибуналом. Такий підхід розходиться з усталеними європейськими стандартами (Франція, Швейцарія, Німеччина), де пріоритет надається арбітражу при вирішенні питань його компетенції [10].

Висновки. Міжнародний комерційний арбітраж – один із найефективніших механізмів вирішення транскордонних комерційних спорів: гнучкий, конфіденційний, професійний. Його дієвість – передумова правової визначеності у сфері міжнародної торгівлі та інвестицій.

Каменем спотикання в Україні лишаються епізоди надмірного судо-

вого втручання в автономію арбітражу (оспорювання угод, звуження арбітрабельності, формалізм при визнанні/виконанні рішень). Це підриває довіру бізнесу та суперечить волі сторін.

Встановлено, що автономія арбітражу спирається на волю сторін і доктрину Kompetenz-Kompetenz. Її послідовна реалізація в українській практиці – ключова умова ефективної й незалежної арбітражної системи.

Україні доцільно: по-перше, чітко окреслити в процесуальному законодавстві межі судового втручання, закріпивши пріоритет арбітражу у вирішенні питань власної компетенції та відтермінувавши судовий перегляд дійсності арбітражної угоди до рішення по суті; по-друге, розширити арбітрабельність у Законі «Про міжнародний комерційний арбітраж», додавши новітні сфери (цифрові активи, інтелектуальна власність, державно-приватне партнерство); по-третє, кодифікувати арбітражне провадження в єдиний акт для міжнародного й внутрішнього арбітражу; по-четверте, посилити інституційну спроможність Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України через оновлення списків арбітрів, цифровізацію процедур і розвиток спеціалізацій (інвестиції, будівництво, IT), що вже демонструє позитивний ефект.

Список використаних джерел

1. Спиридонова К. С. Арбітрабельність спорів в міжнародному комерційному арбітражі. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Спец. 081 – право. Галузь знань 08 – право. Київ, 2024. 199 с.
2. Про міжнародний комерційний арбітраж : Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4002-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text> (дата звернення: 10.07.2025).

3. Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України (ICAC). URL: <https://icac.org.ua/> (дата звернення: 10.07.2025).
4. Інформація про діяльність ICAC при ТПП України за 2023 рік. URL: https://icac.org.ua/wp-content/uploads/report_ukr_2023_sajt.pdf (дата звернення: 10.07.2025).
5. Кройтор В. Юрисдикція міжнародного комерційного арбітражного суду як самостійної постійно діючої арбітражної установи (третейського суду) в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 138–141.
6. Спиридонова К. Арбітрабельність спорів: питання теорії та практики. *Юридичний вісник*. 2022. № 4. С. 156–164. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2022.20>
7. Міжнародний комерційний арбітраж : навч. посіб. / Г. А. Цірат. К. : Алерта, 2019. 410 с.
8. Волощук О. Т., Гетманцев М. О.. Арбітраж АД НОС : поняття та специфічні риси. *Юридична Україна*. 2019. № 1-2. С. 60–68.
9. Притика Ю. Д. Деякі аспекти поняття міжнародного комерційного арбітражу і його застосування. *Право України*. 2019. № 11. С. 36–39.
10. Міжнародні арбітражні угоди та компетенція компетенцій: Порівняльна перспектива між США та Францією. *Міжнародні арбітражні ресурси*. URL: <https://www.international-arbitration-attorney.com/uk/international-arbitration-agreements-and-kompetenz-kompetenz-a-comparative-perspective-between-usa-and-france/> (дата звернення: 16.07.2025).

Bida Kateryna, Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Civil, Labor and Economic Law of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism

International Commercial Arbitration in Ukraine: Problems of Jurisdiction and Recognition of Institutional Autonomy of Arbitration Courts

The article provides a comprehensive analysis of the jurisdictional challenges of international commercial arbitration in Ukraine amid European integration and martial law. Drawing on doctrinal, comparative-legal and case analyses, as well as ICAC institutional reports, it identifies key issues: blurred boundaries between state and arbitral jurisdiction; restrictive interpretations of arbitration agreements and public policy at the recognition and enforcement stage; and inconsistent application of the Kompetenz-Kompetenz doctrine. It is shown that, despite the functional resilience of institutions (ICAC/MAC), excessive judicial control undermines the institutional autonomy of arbitration and legal predictability for investors. The paper substantiates proposals to improve legislation and practice: to enshrine the priority of arbitration in deciding its own jurisdiction and defer judicial review of an arbitration agreement's validity until an award on the merits; to broaden arbitrability (including disputes over digital assets); to codify rules for international and domestic arbitration in a single act; and to deepen procedural digitalisation and strengthen institutional expertise. It concludes that alignment with the 1958 New York Convention and the UNCITRAL Model Law, coupled with calibrated judicial oversight, is a prerequisite for genuine institutional autonomy of arbitral tribunals and enhanced confidence in arbitration in Ukraine.

Keywords: *international commercial arbitration; jurisdiction; arbitrability; institutional autonomy; arbitration agreement; doctrine of Kompetenz-Kompetenz; 1958 New York Convention; UNCITRAL Model Law; ICAC at the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry; recognition and enforcement of arbitral awards; martial law; European integration.*